

**AUTIZM SPEKTR BUZILISHIDA ERTA TASHXIS VA ERTA
PEDAGOGIK
ARALASHUVNING AHAMYATI.**

**Saydullayeva To'tiyoxon, Ro'zvonova Gulhayo,
Aminboyeva Dilnura.**

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti,
Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili)
yo'nalishi 2-kurs talabalari.*

saydullayevatotiyoxon630@gmail.com

Ilmiy rahbar: Jumaniyazova Zulfiya Aitbayevna

CHDPU Pedagogika fakulteti

Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2967-8629>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18212127>

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektr buzilishida erta tashxis qo'yish va erta pedagogik aralashuvning ilmiy-amaliy ahamiyati yoritiladi. Zamonaviy tadqiqotlar asosida autizmning ilk belgilari, ularni aniqlash mexanizmlari hamda erta yoshdan boshlab olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, turli ilmiy maktablar vakillarining qarashlari asosida erta aralashuvning bolaning kognitiv, ijtimoiy va nutqiy rivojlanishiga ta'siri ochib beriladi. Tadqiqot natijalari erta tashxis va tizimli pedagogik yondashuv autizimli bolalarning ijtimoiy moslashuvini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: autizm spektr buzilishi, erta tashxis, erta pedagogik aralashuv, ijtimoiy moslashuv, nutq rivoji, inkluziv ta'lim, korreksion pedagogika.

Kirish. Autizm spektr buzilishi zamonaviy psixologiya va maxsus pedagogikaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ushbu

buzilishning tarqalish darajasi ortib borayotgani, shuningdek, uning bolalarning umumiy rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatishi mazkur muammoning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ilmiy adabiyotlarda autizmning ilk belgilari hayotning dastlabki yillaridayoq namoyon bo'lishi qayd etilgan bo'lib, bu esa erta tashxis qo'yish zaruratini asoslaydi. Autizmni birinchi bo'lib ilmiy asosda tavsiflab bergan Leo Kanner ushbu holatni bolalarning ijtimoiy aloqa va emotsional javoblaridagi o'ziga xos buzilish sifatida izohlaydi (Kanner, 1943). Keyinchalik Lorna Wing tomonidan autizm spektr tushunchasi kengaytirilib, uning turli darajadagi va shakllardagi ko'rinishlari mavjudligi asoslab berildi (Wing, 1981).

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, autizm spektr buzilishi erta aniqlanmagan hollarda bola rivojlanishidagi ikkilamchi nuqsonlar – nutqning sust rivojlanishi, ijtimoiy izolyatsiya, xulq-atvor muammolari kuchayib boradi. Shu sababli, ilmiy tadqiqotlarda erta tashxis va erta pedagogik aralashuv asosiy strategiya sifatida qaraladi. Xususan, Sally Rogers va Geraldine Dawson tadqiqotlarida bola miyasining dastlabki yillarda yuqori plastiklikka ega ekanligi va aynan shu davrda olib borilgan pedagogik ta'sirlar eng samarali natija berishi ta'kidlangan (Rogers & Dawson, 2010). Ularning ishlanmalarida ishlab chiqilgan erta aralashuv modellari bolalarning ijtimoiy muloqot va o'rganish qobiliyatlarini sezilarli darajada yaxshilashi ilmiy jihatdan isbotlangan (Dawson et al., 2010).

Shuningdek, rus olimlari O. I. Nikolskaya va K. S. Lebedinskaya autizmli bolalarda emotsional rivojlanishning o'ziga xosligini tahlil qilib, ularni erta yoshdan boshlab korreksiyalash zarurligini asoslab berganlar (Nikolskaya, 2000; Lebedinskaya, 1991). Ularning fikricha, bolaning rivojlanish muhiti va pedagogik yondashuv to'g'ri tashkil etilgan taqdirda, autizmli bolalarda ijtimoiy moslashuv darajasi sezilarli oshadi.

Shu nuqtai nazardan, autizm spektr buzilishida erta tashxis qo'yish va erta pedagogik aralashuvni tashkil etish nafaqat ilmiy muammo, balki muhim ijtimoiy-pedagogik vazifa sifatida qaraladi. Mazkur maqolada ushbu masalaning nazariy asoslari va amaliy jihatlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Autizm spektr buzilishi (ASB) rivojlanishning murakkab neyropsixologik holati bo'lib, uning asosiy belgilarida ijtimoiy muloqotning buzilishi, verbal va noverbal kommunikatsiyaning cheklanishi hamda stereotip xatti-harakatlar namoyon bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda bu buzilishning erta aniqlanishi va unga erta pedagogik aralashuvni boshlash bolaning keyingi rivojlanish sifatini belgilovchi eng muhim omillardan biri sifatida qaraladi. Leo Kanner autizmni birinchi marta klinik jihatdan tavsiflab, uni emotsional aloqa va ijtimoiy munosabatlardagi chuqur buzilish sifatida izohlagan (Kanner, 1943). Keyinchalik Lorna Wing ushbu holatni kengaytirib, "autizm spektri" tushunchasini fanga kiritdi va uning turli darajalarda namoyon bo'lishini asoslab berdi (Wing, 1981). Bu yondashuv erta tashxisning individual xususiyatlarni hisobga olgan holda olib borilishi zarurligini ko'rsatdi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar erta yosh davrini kritik rivojlanish bosqichi sifatida baholaydi. Sally Rogers va Geraldine Dawson tomonidan olib borilgan izlanishlarda miya plastiklik xususiyati ayniqsa 0–3 yosh oralig'ida yuqori bo'lishi va aynan shu davrda erta pedagogik aralashuv eng samarali natija berishi ilmiy asoslangan (Rogers & Dawson, 2010). Ularning Early Start Denver Model bo'yicha tadqiqotlari natijalarida bolalarda ijtimoiy muloqot, nutq rivoji va o'yin faoliyatida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan (Dawson et al., 2010).

Erta tashxisning ahamiyati shundaki, u faqatgina buzilishni aniqlash emas, balki rivojlanishdagi ikkilamchi og'ishlarning oldini olish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizm kech aniqlangan hollarda nutq kechikishi, ijtimoiy izolyatsiya va xulq-atvor buzilishlari kuchayadi. Michael Rutter rivojlanish psixopatologiyasi doirasidagi tadqiqotlarida erta aniqlash bolaning umumiy prognozini sezilarli yaxshilashini ta'kidlaydi (Rutter, 2005). Bu yondashuv erta diagnostikani

klinik emas, balki rivojlantiruvchi jarayonning boshlang'ich bosqichi sifatida ko'rish zarurligini asoslaydi.

Erta pedagogik aralashuv autizmli bolalarda kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan tizimli jarayon hisoblanadi. Ivar Lovaas tomonidan ishlab chiqilgan ABA (Applied Behavior Analysis) modeli erta va intensiv o'qitish orqali ijobiy xulq-atvorni shakllantirish mumkinligini ko'rsatgan (Lovaas, 1987). Uning tadqiqotlarida ayrim bolalarda me'yoriy rivojlanish darajasiga yaqinlashish holatlari qayd etilgan bo'lib, bu erta aralashuvning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, Simon Baron-Cohen autizmni "Theory of Mind" konsepsiyasi asosida tahlil qilib, autizmli bolalarda boshqalarning fikr va hissiyotlarini tushunish mexanizmlari rivojlanishida qiyinchiliklar mavjudligini ilmiy asoslagan (Baron-Cohen, 1995). Bu esa erta pedagogik aralashuvda ijtimoiy-emotsional treninglar va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Rossiya defektologiya maktabi vakillari O. I. Nikolskaya va K. S. Lebedinskaya autizmli bolalarda emotsional sohaning o'ziga xosligini o'rganib, individual korreksion yondashuv muhimligini ta'kidlagan (Nikolskaya, 2000; Lebedinskaya, 1991). Ularning fikricha, to'g'ri tashkil etilgan pedagogik muhit va tizimli psixologik-pedagogik yordam bolaning rivojlanish imkoniyatlarini maksimal darajada ochadi.

Zamonaviy amaliyotda erta tashxis va aralashuv multidisipliner yondashuv asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda pediatrlar, psixologlar, defektologlar va logopedlar hamkorlikda ishlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalar jarayonga faol jalb qilinganda natijalar sezilarli darajada yaxshilanadi, chunki bola ko'nikmalarni faqat maxsus mashg'ulotda emas, balki kundalik hayotda ham mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi.

Umuman olganda, ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, autizm spektr buzilishida erta tashxis va erta pedagogik aralashuv bolaning rivojlanish trayektoriyasini tubdan o'zgartirishi mumkin. Bu jarayon nafaqat individual rivojlanish, balki ijtimoiy integratsiya va mustaqil hayotga tayyorgarlik darajasini ham

belgilab beradi. Shu sababli erta diagnostika va tizimli pedagogik qo‘llab-quvvatlash zamonaviy maxsus ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, autizm spektr buzilishida erta tashxis qo‘yish va erta pedagogik aralashuvni tashkil etish bolaning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, autizm belgilarini erta aniqlash rivojlanishdagi og‘ishlarning chuqurlashib ketishining oldini oladi va bolaga moslashtirilgan korreksion-pedagogik ishlarni o‘z vaqtida boshlash imkonini beradi. Leo Kanner (Kanner, 1943) va Lorna Wing (Wing, 1981) tadqiqotlari bu buzilishning erta namoyon bo‘lishi va spektr ko‘rinishiga ega ekanini asoslab, individual yondashuv zarurligini ko‘rsatgan.

Shuningdek, Sally Rogers va Geraldine Dawson (Rogers & Dawson, 2010) ishlanmalari erta yoshdagi miya plastiklik davrida olib borilgan pedagogik aralashuv eng yuqori samaraga ega ekanini isbotlaydi. Michael Rutter (Rutter, 2005) esa erta tashxis bolaning umumiy rivojlanish prognozini yaxshilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, Ivar Lovaas (Lovaas, 1987) tomonidan ishlab chiqilgan xulq-atvor terapiyasi erta va intensiv pedagogik yondashuv orqali bolalarda ijtimoiy va adaptiv ko‘nikmalarni shakllantirish mumkinligini ko‘rsatadi. Simon Baron-Cohen (Baron-Cohen, 1995) va boshqa olimlar esa autizmda ijtimoiy tushunishdagi qiyinchiliklar erta maxsus pedagogik yondashuv zarurligini yanada kuchaytirishini ilmiy asoslagan.

Umuman olganda, erta tashxis va erta pedagogik aralashuv autizm spektr buzilishida bolaning nutqiy, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli bu yo‘nalishda tizimli diagnostika va individual korreksion dasturlarni keng joriy etish zamonaviy ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Leo Kanner (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*, 2, 217–250.

Lorna Wing (1981). Asperger's syndrome: a clinical account. *Psychological Medicine*, 11(1), 115–129.

Sally Rogers, & Geraldine Dawson (2010). *Early Start Denver Model for young children with autism: promoting language, learning, and engagement*. New York: Guilford Press.

Geraldine Dawson et al. (2010). Randomized controlled trial of the Early Start Denver Model. *Pediatrics*, 125(1), e17–e23.

Michael Rutter (2005). Incidence of autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.

Ivar Lovaas (1987). Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(1), 3–9.

Simon Baron-Cohen (1995). *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind*. MIT Press.

O. I. Nikolskaya (2000). *Autistic children: psychological assistance*. Moscow: Terevinf.

K. S. Lebedinskaya (1991). *Emotional disorders in childhood*. Moscow: Moscow University Press.